

Q U E E S T E 23

2016 / 1

TIJDSCHRIFT
OVER JOURNAL OF
MIDDELEEUWSE MEDIEVAL
LETTERKUNDE LITERATURE
IN DE IN THE LOW
NEDERLANDEN COUNTRIES

Sint Rombout in een Mechelse stadskroniek

Laatvijftiende-eeuwse devotie geprojecteerd op het verleden

BRAM CAERS & PIETER VERHOEVEN

Omstreeks 1500 schreef de Mechelaar Jan de Wilde een kroniek van zijn stad die haar geschiedenis verhaalt vanaf de vroege middeleeuwen tot 1477.¹ De Wilde baseerde zich in de eerste plaats op Brabants kroniekmateriaal, met name op de volkstalige traditie in het kielzog van Jan van Boendales *Brabantsche Yeesten*.² Hoewel niet geheel duidelijk is op welke tekst De Wilde zich precies baseerde, vertoont zijn kroniek veel overeenkomsten met de in 1498 in Antwerpen gedrukte *Alder excellenste cronyke van Brabant*.³ Als we deze twee teksten naast elkaar leggen, blijkt dat De Wilde vrij getrouw het Brabantse verhaal volgt, maar bij momenten Mechels materiaal toevoegt of passages uitbreidt om de Mechelse kant van de zaak in de kijker te zetten. Mechelen speelt in de Brabantse historiografie op zijn zachtst gezegd een dubieuze rol. De stad vormde in het hertogdom een enclave die zich eeuwenlang aan het hertogelijk gezag wist te onttrekken. Bovendien zorgde haar strategische positie op de rivieren Dijle en Zenne ervoor dat ze de handel tussen Antwerpen en het Brabantse binnenland controleerde, wat gedurende de hele veertiende en vijftiende eeuw tot herhaaldelijke militaire conflicten leidde.⁴ Het beeld dat van Mechelen in de Brabantse historiografie geschetst wordt, is dus veelal negatief.⁵

De ‘vermechelsing’ van het Brabantse kroniekmateriaal die Jan de Wilde doorvoerde is met name aanwijsbaar in zijn beschrijving van conflicten tussen Mechelen en de Brabantse steden, maar toont zich ook in onschuldiger thema’s.⁶ Zo is bijvoorbeeld

1 Deze bijdrage focust uitsluitend op de zogenaamde A-kroniek, d.w.z. één van de twee grote kroniektradities die in Mechelen vanaf de late vijftiende eeuw tot stand kwamen. Zie in de eerste plaats Verbeemen 1954, en recenter Caers 2011a, Caers 2011b. Er is geen auteurshandschrift van Jan de Wilde overgeleverd. Wel gaan veel van de vandaag bekende handschriften terug op wat zeer waarschijnlijk het auteurshandschrift is geweest (Verbeemen 1954, 20–26, deels gecorrigeerd in Caers 2016a (ter perse)). Het oudste handschrift, Mechelen, Stadsarchief, hs. EE VI 1, bevat daarnaast een continuatie van een latere auteur (zie Caers 2016b (ter perse)). Verwijzingen hier (citatens en folionummers) zijn naar een handschrift dat aanzienlijk jonger is (ca. 1630), maar waarvan kan worden aangenomen dat het inhoudelijk zeer nauw aansluit bij de auteurstekst: Brussel, KBR, hs. 13.733. Citaten worden kritisch weergegeven.

2 De auteursstoeijzing en uitspraken over zijn werk komen aan bod in Caers 2016b (ter perse). Er zijn twee ‘Jan-nen’ de Wilde in beeld: de ene was kopiist en mogelijk notaris en komt in de bronnen voor in de jaren 1460, de andere studeerde in Leuven in 1485 maar liet daarna geen sporen na.

3 De *Alder excellenste cronyke van Brabant* vormde bijvoorbeeld ook in ‘s-Hertogenbosch de inspiratie voor een stadskroniek. Zie Van Lith-Droogleeve Fortuijn e.a. 1997. De kwestie van De Wildes bronnengebruik komt uitvoerig aan bod in het proefschrift van Caers (2015). Mogelijk baseerde De Wilde zich op een (verloren gegaan) handschriftelijk voorstadium van de in 1498 gedrukte prozakroniek. Zie Caers 2015, 60–69.

4 Mechelens speciale rol als enclave in het hart van het hertogdom Brabant komt duidelijk naar voren in Van Uytven & De Laet 1991 en Van Uytven 1991.

5 Zie bijvoorbeeld Stein 1994, 289.

6 Een kleine casus is uitgewerkt in Caers 2014. In de stadskroniek van Den Bosch die Peter van Os schreef op basis van de *Alder Excellenste Cronike van Brabant*, zijn gelijkaardige processen aan het werk, al lijkt Van Os trouwer

een grote rol weggelegd voor Sint Rombout, de patroonheilige van Mechelen. In de vroegste geschiedenis van Mechelen krijgt hij een rol in de grotendeels fictieve ontstaansgeschiedenis van de stad, waarin een voor de rest onbekende graaf Ado en zijn vrouw Eliza op hoge leeftijd kinderloos zijn en *een bedroeft huwelijk leiden*.⁷ Rombout komt na een reis die hem van Ierland via Rome naar de Nederlanden brengt in Mechelen aan, waar hij er door gebed in slaagt de kinderloze graaf en gravin een zoon te schenken, Liebrecht. De jongen zal later bij het spelen verdrinken, maar wordt door Rombout weer tot leven gewekt. Ado en Eliza willen hem belonen met alles wat ze hebben, maar Rombout vraagt slechts een stukje grond om een abdij te stichten; een wens die de graaf welwillend inwilligt. Op de zompige rechteroever van de Dijle, tot dan toe onbebouwd terrein, sticht Rombout een abdij die de basis zal vormen van de stedelijke uitbreiding over de Dijle.⁸ Het is echter ook de bouw van de abdij die voor de heilige een gewisse dood betekent. Hebzuchtige bouwvakkers, belust op Rombouts geld, wachten hem op en brengen hem gewelddadig om het leven door hem de schedel in te slaan.⁹

Rombouts rol in de Mechelse kroniek is echter niet uitgespeeld. We zien hem in de tekst terugkomen, weliswaar in de vorm van zijn relieken, als mirakeldoener. De passages waarin hij voorkomt, in 1302-1303, 1361/1369 en 1451, beschrijven in feite scharniermomenten in de evolutie van de devotie tot de stadspatroon.¹⁰ In 1302-1303 vindt de eerste processie met zijn relieken plaats, in 1361 vindt een opstand plaats waarna opdracht wordt gegeven voor een nieuw schrijn dat in 1369 wordt opgeleverd, en in 1451 en de daarop volgende jaren verwelkomt Mechelen duizenden pelgrims die er een aflaat voor al hun zonden hopen te verkrijgen.

Hoewel in de *Alder excellenste cronyke van Brabant* een relatief uitvoerige passage is gewijd aan Sint Rombout – de kroniek schenkt over het algemeen veel aandacht aan belangrijke ‘Brabantse’ heiligen – beperkt die zich tot zijn levensbeschrijving en enkele oudere mirakelen die tijdens of snel na zijn leven plaatsvonden.¹¹ Van bovengenoemde veertiende- en vijftiende-eeuwse miraculeuze tussenkomsten door de heilige is in de Brabantse tekst geen sprake. De Wilde moet zich op die punten op een andere bron hebben gebaseerd. Een voor de hand liggende kandidaat is een vijftiende-eeuwse Nederlandse vertaling van het oorspronkelijk Latijnse heiligenleven van Sint Rombout door Diederik van Sint-Truiden († 1107), waarin de oude lijst mirakelen met nieuwe wonderen werd aangevuld. Dat de Nederlandse vertaling uit de vijftiende

te zijn geweest aan zijn bronnen. Zie Van Lith-Droogleevers Fortuijn e.a. 1997, xxv-xxvi en xxxii-xxxiv. Tigelaar 2006, 18-19, noemt de Bossche stadskroniek als één van de voorbeelden van hoe de *Alder Excellenste Cronike* de latere geschiedschrijving beïnvloedde. Daar mag misschien ook de Mechelse A-kroniek aan worden toegevoegd.

7 Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 8r.

8 Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 8v. De abdij van Sint-Rombout zou op de plaats hebben gestaan van de huidige Sint-Romboutskathedraal. Vgl. Van Mingroot 1991 en het historisch onderzoek in Alen e.a. 2003. Het stadsdeel op de rechteroever zou gaandeweg dat op de linkeroever overvleugelen.

9 Deze heel korte weergave van zijn levensloop komt overeen met Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 7r-9v, op zijn beurt een verkorte weergave van het uitgebreide volkstalige heiligenleven (zie verder).

10 In hs. 13.733 resp. f. 27r-29r (1303); f. 48r-49r (1369); en f. 62r-63r, 63v-64r en 64r (1451 en latere verlengingen van de Aflaat).

11 Tigelaar 2006, transcriptie *Alder excellenste cronyke van Brabant*, D6r-D6v.

eeuw dateert, wordt aangenomen omdat het oudste overgeleverde handschrift (1555) gebaseerd blijkt op een vroegzestiende-eeuwse druk van Thomas van der Noot.¹²

Men kan zich afvragen waarom Jan de Wilde op het einde van de vijftiende eeuw de behoefte voelde om de versie van Rombouts leven die hij aantrof in de *Alder excellentste cronyke van Brabant* uit te breiden. Elders treedt zijn ‘vermechelsing’ van Brabants bronnenmateriaal vooral op in politieke en economische contexten.¹³ Dat Rombout als stadspatroon van Mechelen in een Mechelse stadskroniek een grote rol krijgt toebedeeld, is evident, maar in dit geval is er meer aan de hand. Ook uit andere bronnen blijkt dat de devotie tot Sint Rombout in de tweede helft van de vijftiende eeuw een hoge vlucht nam in Mechelen. Zo werd in 1480 onder grote belangstelling het reliekschrijn van de heilige publiekelijk geopend en werden zijn botten – waaronder zijn gehavende schedel – aan een grote massa pelgrims getoond. In dezelfde periode gaf het kapittel van de Sint-Romboutskerk opdracht voor een reeks schilderijtjes die het leven van Sint Rombout verbeelden, mét de ‘nieuwe’ mirakelen die ook in de kroniek voorkomen. De kroniek kan op die manier deel uitmaken van de nieuwe wind in de Romboutdevotie die in het laatste kwart van de vijftiende eeuw door Mechelen woei. Of dat inderdaad zo is en welke positie de tekst dan inneemt in deze evoluties, vormt het onderwerp van deze bijdrage. Voor elk van de uitvoerige Romboutpassages in de kroniek gaan we na hoe ze zich verhouden tot het volkstalige heiligenleven en hoe ze mogelijk een neerslag zijn van de hernieuwde aandacht voor de cultus van de patroonheilige van Mechelen op het einde van de vijftiende eeuw.

1302-1303: met Rombout tegen de Brabanders?

Op het einde van de dertiende eeuw was Mechelen een bloeiende, ommuurde handelsstad in het hart van het hertogdom Brabant. Ze dankte haar economische groei aan haar gunstige positie op de oevers van de Dijle, waar de eerste stadsontwikkeling tot stand kwam rond de parochie van Onze-Lieve-Vrouw.¹⁴ Al in de loop van de dertiende eeuw echter nam de Sint-Romboutskerk de rol van hoofdkerk over.¹⁵ Op de as tussen beide kerken ontwikkelde zich een bloeiende handel die ook andere ambachtslieden aantrok, met name in de lakennijverheid.¹⁶ De groeiende bevolking en veranderende nijverheid brachten echter ook spanningen met zich mee. Rijke lakenhandelaars ambieerden opwaartse mobiliteit en zagen hun rijkdom graag omgezet in politieke macht. Tegelijk stonden zij onder druk van de armere lakenwerkers en kleinere ambachten. De traditioneel door stedelijke aristocraten bevolkte magistratuur zag deze ontwikkelingen met lede ogen aan.¹⁷

¹² Zie voor het heiligenleven o.a. Périer d'Ieteren 1976. De complexe ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse versie komt aan bod in Le Clercq 1945 en Le Clercq 1947. De Nederlandse versie is op basis van het handschrift van de Mechelse non Anna van Thienen (1555) volledig uitgegeven door Sollerius 718, 153-168.

¹³ Deze thema's worden uitvoerig behandeld in Caers 2016b (ter perse).

¹⁴ Zie bijvoorbeeld Van Mingroot 1991, 37.

¹⁵ Van Mingroot 1991, 38; Van Autenboer 1991, 67; Laenen 1919, 346-347.

¹⁶ Van Uytven & De Laet 1991, 43-45.

¹⁷ De eerste schuchtere politieke hervormingen om de groeiende lakennijverheid het hoofd te bieden zien we

Toen de Brabantse hertog Mechelen in 1301 gedeeltelijk verwierf, was hij zich kennelijk bewust van deze spanningen. Hij kende de stad stadsrechten toe en hervormde haar politieke organisatie.¹⁸ Zijn hervormingen bleken echter te beperkt en waren niet in staat om de sociale spanningen voldoende te kanaliseren. De aanstelling van een Brusselse schout twee jaar later bleek de druppel die de emmer deed overlopen. De lakenambachten ontstaken in woede, joegen de Brusselaar uit de stad, plunderden woningen van rijke poorters en grepen de macht. Een zo openlijke ontkenning van het privilege van de hertog om een schout aan te stellen moest wel tot conflict leiden. De hertog legde samen met de andere heer van Mechelen, Jan Berthout, het beleg rond de stad en riep daartoe de hulp in van Antwerpen, Leuven, Brussel en Lier, maar ook van krijgsbenden uit de Kempen.¹⁹

In zijn *Brabantsche Yeesten* gaat Jan van Boendale vrij uitgebreid in op het beleg van Mechelen. Deze versie is, mogelijk via tussenstappen, vrij ongeschonden overgenomen in de *Alder excellenste cronijke van Brabant*. In het kort komt de ‘Brabantse versie’ van het conflict op het volgende neer. Mechelen is aan alle zijden door vijanden omgeven en wordt uitgehongerd. Binnen de muren groeit het ongenoegen. De keuze is tussen wanhopige uitvallen om voedsel te veroveren op de belegeraars, of onderwerping aan de hertog om de bevoorrading van de stad opnieuw op gang te brengen. Volgens Boendale deden de Mechelse milities verscheidene wanhopige uitvallen, telkens zonder veel resultaat: *ende alsi ute trocken om bejaghen, / bleven haer liede dicke verslaghen*.²⁰ Slechts één uitval draait uit op een Mechelse overwinning: terwijl aan de zuidzijde minderbroeders als vredesdiplomaten pendelen tussen de stad en het kamp van de belegeraars, verrassen de snode Mechelaars op de noordzijde het kamp van de Antwerpse, Lierse en Kempense milities, die door de ophanden zijnde vrede hun waakzaamheid hebben laten varen. Veel baatte deze uitval echter niet volgens de Brabantse kronieken: zij werden *weder int stadt ghedreven* en de *orloge gheduerde voort tot int oogstmaent*, om op een smadelijke nederlaag voor de belegerde stad uit te draaien.²¹

In de ‘Mechelse versie’ van Jan de Wilde komt de stad heel anders uit de verf. Volgens de Mechelaar heeft het conflict zich niet helemaal afgespeeld zoals *die brabantsche croniken dat vercleren*. Meer nog, er moet daer meer togheschiet sijn dan sij scrijven, wantmen daer af veel gheschiets vint in audere datien.²² Wat volgt is een uitgebreid relaas dat de auteur presenteert als algemeen aanvaarde geschiedenis in Mechelen met de titel *ende*

verschijnen vanaf de late dertiende eeuw, en met name tussen 1300 en 1305. Zie bijvoorbeeld Marnef 1987, 51–52. Zeer gedetailleerd is Peeters 1984.

18 De keure is uitgegeven door David 1854, 451–461. Mechelen kreeg van de Brabantse hertog ook de stapelrechten op haver, vis en zout, die tevoren in Antwerpse handen waren geweest. Opvallend is dat Jan van Boendale, als Antwerpenaar, in zijn beschrijving met geen woord rept over de stapelrechten, terwijl de Antwerpse verontwaardiging erg groot moet zijn geweest (zie bijv. De Laet 1986).

19 In de meest recente geschiedenis van Mechelen onder redactie van Van Uytven krijgt het conflict onvoldoende aandacht (bijvoorbeeld Van Uytven 1991, 58). Een weliswaar verouderde, maar informatieve beschrijving van de gebeurtenissen en de politieke gevolgen geeft Laenen 1926, 142–154. Ook Van Caster 1903, 221–229, gaat uitgebreid in op het conflict, maar meer vanuit de invalshoek van de Sint-Romboutsprocessie.

20 Jan van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, Boek V, r. 359–360. Editie Willems & Bormans 1839–1869.

21 *Alder excellenste cronijke van Brabant*, transcriptie Tigelaar 2006, Q51b.

22 Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 27v.

*dit is dout segghen.*²³ Mooi is dat hij pretendeert zich te baseren op *audere datien*, dat wij lezen als ‘oudere gegevens’, als om zijn relaas extra autoriteit mee te geven. Dat was ook nodig: de nederlaag van de Mechelaars in de Brabantse kronieken wordt in de versie van De Wilde immers een reeks grote overwinningen op de Brabantse belegeraars aan alle zijden van de stad. De successen blijken te danken aan de miraculeuze tussenkomst van de stadspatroon Sint Rombout. Zo verschijnen voor de eerste grote uitval op de noordzijde twee kanunniken met zijn relieken op de Grote Markt, waarna de hele stad in devotie op de knieën valt om een overwinning af te smeken. Vervolgens trekt de massa in processie naar de Kerkhofpoort, vanwaar een gewapende uitval wordt gedaan op de belegeraars. Bij hun zegevierende terugkeer vinden de Mechelaars lange tafels gedekt op de Grote Markt, waar zij in dank voor hun stadspatroon een maaltijd delen met hun vrouwen en kinderen. De strijd is echter nog niet gestreden. Jan de Wilde voert de dramatiek hoger op en laat de vrouwen en kinderen de plaats innemen van hun gewonde mannen en vaders, om een nieuwe uitval te doen, ditmaal aan de zuidkant van de stad, waar de hertog en Jan Berthout hun tenten hebben opgeslagen. Ook hiervan keren ze als overwinnaars terug. Meer nog, ze slagen erin op de Leuvenaars een kar buit te maken geheel gevuld met gedroogde haring.²⁴ Wat hier een onogelijk detail is kan ook een subtiële verwijzing zijn naar een van de aanleidingen van het conflict, namelijk de verplaatsing van de stapelrechten op vis, zout en haver van Antwerpen naar Mechelen.²⁵ *Allen die daer af aten*, gaat De Wilde verder, *gafmen vrijhijt der porterije*. In de haringbuit veroverd op de Leuvenaars zitten dus twee kiemen van het conflict: niet alleen de stapelrechten maar ook de interne politieke organisatie van de stad, door de Brabantse hertog in 1301 grondig hertekend. Na deze twee overwinningen, waarmee Mechelen tenminste op papier al zijn vijanden heeft vernederd (Antwerpen, Lier en de Kempen aan de noordzijde, de heren, Brussel en Leuven aan de zuidzijde), beloven de Mechelaars volgens De Wilde om elk jaar een processie ter ere van Sint Rombout te houden, met nieuwe waskaarsen. Eveneens wordt voorgenomen om een nieuw schrijn te laten vervaardigen om de stadspatroon voor zijn welwillende interventie te danken.

Na zijn uitgebreide uitweiding ziet De Wilde zich geconfronteerd met de daadwerkelijk desastreuze afloop van het conflict. Hij vond kennelijk geen andere manier om de ‘Mechelse’ en de ‘Brabantse’ versie van de feiten te verenigen dan te bewerken dat de afloop van de Mechelse versie onduidelijk is. Hij beklagt zich dat hij nergens vindt *hoe desen twist vergaen is [...]*, *mer die stadt moeste groten scade altijt hebben, want die hertoch machtich ende cloeck was vide cronica.*²⁶ De kroniek waarnaar hij verwijst is de Brabantse die zijn hoofdbron vormt, en zijn overgang is er een die duidelijk aan-

²³ Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 27v.

²⁴ In de soms verbazingwekkend gedetailleerde versie van Van Caster 1903, 221-229 wordt geen melding gemaakt van de haring. Nochtans baseerde Van Caster zich deels op de A-kroniek, en wordt de haring daar in de gezaghebbende redacties Brussel, KBR, hs. 13.733 en Mechelen, Stadsarchief, hs. EEVI 1 vermeld. Misschien is het ontbreken van de haring bij Van Caster te wijten aan het feit dat hij zich concentreerde op de Sint-Romboutsprocessie.

²⁵ Door de stapelrechten moest haring die voor Leuven bestemd was eerst in Mechelen te koop worden aangeboden, aangezien de ladingen door Mechelen werden gevoerd (Schelde, Rupel, Dijle). Zie in het algemeen De Laet 1986, en uitvoerig met betrekking tot de Mechelse kroniek, Caers 2015, 191-272.

²⁶ Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 28v.

toont hoe hij moeite had om de Mechelse jubelversie van het conflict te verenigen met de Brabantse droge beschrijving van een nederlaag. Vanaf dit moment keert hij terug naar een vrij getrouwe overname van het Brabantse materiaal zoals we dat ook bij Boendale terugvinden: een laatste slag op het water vindt plaats bij Rupelmonde. De Mechelaars hebben vuurschepen uitgerust met krijgslieden om door het beleg te breken, maar worden bij de samenvloeiing van Rupel en Schelde door een verrassingsvloot van de Antwerpenaars in de pan gehakt. De hoge tol van verdrongen en verbrande (*soe worpen sij alsoe ververlijcken dat vier, dat haer scepen schijnden te bernen*) Mechelaars dwingt de stad uiteindelijk tot de overgave.²⁷ De hertog van Brabant laat de Brusselpoort afbreken (om zich symbolisch permanente toegang te verschaffen) en legt strenge voorwaarden op aan de onderworpen stad.²⁸ De beperkte hervormingen die de hertog in 1301 had toegekend, worden naar aanleiding van het conflict teruggedraaid.²⁹

Het is duidelijk dat De Wilde, die zich voor de beschrijving van het conflict in eerste instantie baseerde op Brabantse bronnen, de tussenkomst van Sint Rombout elders heeft gehaald. In het volkstalige heiligenleven van de heilige wordt inderdaad melding gemaakt van het beleg door de Brabanders en van de miraculeuze interventie van de stadspatroon. De versie daar verschilt echter behoorlijk van het relaas van De Wilde en noemt zelfs geen datum voor de gebeurtenissen. Volgens het heiligenleven was een grote rol weggelegd voor een Engelse ridder, Peter Dondelier, die een rib van de heilige op zijn schild bevestigde en zo tegen de Brabanders ten strijde trok.³⁰ Van Dondelier is in De Wildes tekst geen sprake, terwijl hij klaarblijkelijk wel tot de volksdevotionele lezing van de gebeurtenissen van 1303 behoorde: hij komt niet enkel in het heiligenleven voor, maar is ook afgebeeld in de reeks paneeltjes die op het einde van de vijftiende eeuw werden geschilderd in opdracht van het kapittel. Mogelijk schrapt De Wilde de tussenkomst van de mysterieuze Engelse ridder omdat een man met die naam en afkomst in zijn kroniek verderop nog op het toneel verschijnt, wat doet vermoeden dat de figuur in Mechelen eerder tot de orale overlevering behoorde.³¹ Hoe dan ook staat De Wildes tekst ook op andere vlakken los van het heiligenleven. Zijn beschrijving is veel uitgebreider en de elementen die de heldenmoed van de Mechelaars in de verf zetten, zoals de strijdvaardigheid van de vrouwen en kinderen, lijken enkel bij hem voor te komen. Ook heeft hij, meer dan het heiligenleven, de moeite genomen om de ‘Mechelse’ versie opnieuw in te haken in het Brabantse verloop van de feiten, en erkende hij de uiteindelijke nederlaag van de belegerden. In het heiligenleven heet het daarentegen dat de stad de belegeraars overwon en dat ze *onghescaeyt, ende onghenvileert es bleven in haeren maeghdlijken staet*, een versie van de fei-

²⁷ Verkorte weergave van de beschrijving in hs. Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 28v–29v. Citaat op f. 29v.

²⁸ Over het symbolische belang van de stadspoorten, zie bijvoorbeeld Van Uytven 1998, 145.

²⁹ De oorkonde met de uitspraak van de overeenkomst is uitgegeven door David 1854, 465–467. Een analyse van de bronnen geven bijvoorbeeld Marnef 1987, 51 en Van Uytven 1991, 60–63. Pas in 1305, wanneer de Luikse bisschop Mechelen weer afkoopt van de Brabantse hertog, krijgt de stad opnieuw privileges die een deel van de macht hervredelen naar de opkomende rijke lakenhandelaren en andere ambachtslieden, zie David 1854, 473.

³⁰ Sollerius 1718, 167.

³¹ Sollerius wijst erop dat de Engelse ridder pas in de volkstalige versie voorkomt, en niet in de Latijnse: ‘nihil hic de equite Anglo Petro Dondelaer’. Sollerius 1718, 236.

ten die niet alleen onverenigbaar is met de bestaande historiografische bronnen, maar die ook de historische realiteit onrecht aandoet.³²

Welke *audere datien* de basis kunnen hebben gevormd van De Wildes uitgebreide versie van de feiten blijft een open vraag. Als ze al hebben bestaan, preciseren die respectabele bronnen dan kennelijk niet hoe het conflict na de interventie van de patroonheilige eigenlijk afliep. Er zijn vandaag buiten de *Brabantsche Yeesten* weinig contemporaine bronnen overgeleverd die inzicht verschaffen in de gebeurtenissen rond Pasen 1303. In een pauselijke bul uit 1332, waarin de paus een jaar aflat verleent aan gelovigen die meelopen met de Sint-Romboutprocessie, klinkt het wel dat de processie werd georganiseerd naar aanleiding van ernstige conflicten, maar veel preciezer wordt het niet.³³ De stadsrekeningen verschaffen inzicht in het feit dat de processie met de relieken van Sint Rombout al vroeg in de veertiende eeuw een jaarlijkse traditie was – schippers werden betaald om een brug te leggen waar de processie over de Dijle passeerde – maar aangezien ze pas vanaf 1311 bewaard zijn is een expliciet verband met het conflict in 1303 onnaspeurlijk.³⁴

Dat de processie van Sint Rombout inderdaad voor het eerst uitging in 1303 is onwaarschijnlijk. Wellicht bestond de devotie tot de stadspatroon al vroeger. Wel is het interessant dat op het einde van de vijftiende eeuw kennelijk de behoefte bestond om een verband te leggen tussen de Romboutdevotie en een ambachtsofstand die op dat moment goed tweehonderd jaar oud was. Dat toont aan dat men zich in de vijftiende eeuw goed bewust was van de sociaaleconomische processen die in de vroege veertiende eeuw niet alleen in Mechelen, maar ook elders in de Nederlanden tot bittere interne conflicten leidden.³⁵ De machtsongor van de steeds rijker wordende lakenhandelaren en het gemor van de werkende klasse moesten uiteindelijk wel leiden tot een conflict met de gevestigde stedelijke elite, bang als die laatste was om de macht gedeeltelijk los te laten, in Mechelen evengoed als elders. Ook voor andere steden is aangetoond dat deze vroege socio-politieke conflicten gepaard gingen met een stedelijke devotie tot een stadspatroon of tot andere relieken, die dan als tegengewicht diende om de gemeenschap weer samen te brengen.³⁶ Of de belichaming van stedelijke eenheid in religieuze rituelen gedragen werd door de hele bevolking, dan wel werd gestuurd vanuit de stedelijke elite om sociale tegenstellingen in de kiem te smoren, is minder eenduidig. Bij Jan de Wilde is deze nuance weinig voelbaar. Hoewel hij bij de aanvang van het conflict *sommige edele ende rijke porters uuter stadt* laat

32 Sollerius 1718, 167.

33 Van Autenboer 1962, 30.

34 Mechelen, Stadsarchief, Stadsrekeningen, 1311–1312, f. 167v. Zie ook Laenen 1919, 59. Joosen 1988 geeft een handig overzicht van de vroege rekeningregisters, het eerste register op p. 3–4. Opmerkelijk is dat in Doornik hetzelfde gebruik bestond. Zie De Waele e.a. 1992.

35 Zie voor Vlaanderen bijvoorbeeld Dumolyn & Haemers 2005.

36 Brown 2010, 39–40, wijst erop dat ook in Brugge stedelijke financiering voor de Heilig-Bloedprocessie begon vanaf 1303. Hij ziet een mogelijk verband met het feit dat de processie misschien pas vanaf dit jaar een omtrekkende beweging rond de stad maakte. De Mechelse casus is zeer gelijkaardig. Een processie met de relieken van Sint Rombout ging waarschijnlijk al langer uit op zijn naamdag (zie Van Caster 1903, 238), maar de *peisprocessie* die, net zoals de Heilig-Bloedprocessie in Brugge, rond de stad liep lijkt te dateren uit 1303. Door de omtrekkende beweging kreeg de processie een symbolische rol als bescherming van de stad. Zie ook Löther 1999, 38, die een voorbeeld geeft voor Würzburg.

vluchten, komt die interne sociale tegenstelling verderop in zijn beschrijving niet terug. Daar is het de hele stad die zich verzet tegen de belegeraars en bij het schrijn van Sint Rombout wordt *ghemeijn ghebedt* gedaan.³⁷ Hoewel De Wilde met de koppeling van de processie en een stedelijke opstand misschien dicht bij de waarheid zit, moeten we zijn visie op de gebeurtenissen van 1302–1303 toch blijven lezen als die van een laatvijftiende-eeuwer, die beïnvloed was door zijn eigen tijd. Om de rol die hij Sint Rombout toebedeelt, beter te evalueren kijken we in wat volgt naar andere plaatsen waar De Wilde de heilige of zijn relieken in de kroniek betreft.

1361/1369: Een opstand en een nieuw schrijn

Opmerkelijk genoeg is de volgende plaats in de Mechelse kroniek waar het schrijn van Sint Rombout voorkomt opnieuw gekleurd door een sociaal conflict. In het begin van de veertiende eeuw vierde de Mechelse lakenindustrie hoogtij, maar dit succes zette zich niet door in de loop van de eeuw. De stad werd geplaagd door hongersnood en de nog sluimerende sociale tegenstellingen laaiden weer op.³⁸ In 1361 kwamen de lagere ambachten van de lakenindustrie in opstand. Volgens Jan de Wilde toonden vooral zij die buiten de muren woonden, in het weversgehucht Nekkerspoel, met een optocht hun onvrede met de sociale omstandigheden en koelden zij in de binnenstad hun woede op de magistraat. De Wilde beschrijft nauwkeurig de route die de lakenwerkers aflegden om vanuit Nekkerspoel op de Grote Markt aan te komen: ze kwamen binnen langs de Zandpoort en passeerden door de Bruul, de Onze-Lieve-Vrouwestraat en de Steenweg. Zoals ook vandaag legden de betogers niet de kortste weg af naar het centrum van de macht, maar passeerden ze demonstratief door de straten waar de rijkste Mechelaars woonden, en ook zij die de politieke touwtjes in handen hadden. Ze eindigden hun tocht op de Grote Markt, waar ze de macht overnamen in het schepenhuis en *al die assijsen ende alt regiment nae haer beliefte* organiseerden.³⁹ Hun regime was echter van korte duur. De lakenwerkers kwamen in gewelddadige confrontatie met de behoudsgezinde partij van rijkere stedelingen op de Bafferbrug (die toegang verschafte tot de Grote Markt), waarbij de balustrades het begaven en enkelen in het vlietje vielen. De confrontatie draaide uit op een nederlaag voor de lakenwerkers, die zwaar werden gestraft. De Zandpoort, waardoor de ambachtlieden de stad waren binnengekomen, werd gedeeltelijk afgebroken en dichtgemetseld. Deze maatregel doet denken aan de vernietiging van de Brusselpoort in 1303, omdat het opnieuw een symbolische daad is, ditmaal om de bewoners van Nekkerspoel de toegang tot de stad te ontfemen.⁴⁰

37 Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 27v–28r.

38 Van Uytven & De Laet 1991, 46–47.

39 Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 48r.

40 Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 48v: [de wevers en volders werden] ‘met groten hoopen ghebannen ende gescat, ende den ambachte haer privilegiën genomen. Ende tot deser memorien waert die santporte buten aff ghebroken ende toegemets, want als sij op neckerspoele (daer sij menich hondert woenden) vergaert waren, soe quamen sij op ten berthout hoff, daer oeck al wevers woenden, ende quamen alsoe lichtelijc al in die stadt.’

Nadat Jan de Wilde dit conflict voor zijn doen vrij uitvoerig overlopen heeft, volgen vier annalistische nota's die niets met de wevers te maken hebben (drie over Brussel, eentje over de winter van 1363).⁴¹ Daarna echter richt hij zich op het nieuwe schrijn van Sint Rombout, indertijd beloofd door de opstandelingen van 1303 en in 1369 eindelijk opgeleverd.⁴² Hij noteert de waarde van het schrijn (66.000 rijnsgulden, zonder de edelstenen te tellen), beschrijft de overbrenging van de relieken van het oude in het nieuwe schrijn, en vertelt over de feestelijkheden die dit alles met zich meebracht. Opmerkelijk is dat hij, op het einde van een lovende passage over de aanwezige prelaten, expliciet het verband legt met het weversambacht: *die principale die dese casse becoste waeren die ambachten wevers ende volders met haeren toebehoorten*. Deze formulering en de nabijheid van het ambachtsconflict van 1361 geven de indruk dat Jan de Wilde de financiering van het schrijn wilde voorstellen als een soort verzoening na het bittere conflict. Aangezien immers aan het schrijn enkele jaren gewerkt was, moet de opdracht vrijwel meteen na het conflict in 1361 zijn gegeven.⁴³ Op zijn minst is het een poging van De Wilde om de oproerige wevers op een positievere manier in zijn geschiedenis van de stad te betrekken.

Wie in de *Alder excellenste cronymke van Brabant* op zoek gaat naar de Mechelse opstand van het lakenambacht of het nieuwe schrijn van Sint Rombout, zal daar geen enkele overeenkomst aantreffen. De Brabantse tekst vermeldt vergelijkbare opstanden in Brussel en Leuven, maar gaat niet in op wat er in Mechelen gebeurde.⁴⁴ Een bron voor De Wildes vrij uitvoerige beschrijving van de ambachtsofstand is niet voorhanden. De gegevens over het schrijn, daarentegen, heeft De Wilde zo goed als letterlijk overgenomen uit het volkstalige heiligenleven. Zelfs een bronverwijzing voor de prijs van het schrijn (*soo dat stadt register verclaert*) blijkt zo goed als letterlijk afkomstig uit het heiligenleven (*ghelijckerwijs der stadt register dat verclaert*).⁴⁵ In het heiligenleven gaat de beschrijving van de opstand in 1302-1303 via de belofte van een nieuw schrijn uit dankbaarheid voor de overwinning echter naadloos over in de beschrijving van het nieuwe schrijn in 1369.⁴⁶ Van een ambachtsofstand is hier geen sprake, en zelfs integeendeel. Waar De Wilde erop wijst dat de wevers en volders de grootste bijdrage leverden tot het nieuwe schrijn, heet het in het heiligenleven dat *alle [...] volck binnen*

41 Met uitzondering van een nota over de koning van Cyprus die in 1367 in Brussel was lijken deze niet ontleend aan de *Alder Excellenste Cronike van Brabant* (in de transcriptie van Tigelaar 2006: 51v).

42 Er is een brief overgeleverd waarin de edelsmeden die het schrijn hebben vervaardigd verklaren dat de stad hen volledig heeft betaald voor het geleverde werk, d.d. 16 januari 1368 (Paasstijl), uitgegeven door Van Caster 1903, 363-364.

43 Er is een handschrift van de A-kroniek waarin de periode die nodig was om het schrijn te vervaardigen op acht jaar wordt geschat. Mechelen, Stadsarchief, Archief afkomstig uit het Rijksarchief Antwerpen, Stad Mechelen, 62, f. 5r [99]. Dit is niet toevallig een handschrift waarin de A-kroniek bekort is opgenomen met extra aandacht voor passages met betrekking tot het weversambacht. Het bestaat uit slordig gebonden katernen met variabele inhoud. De verschillende delen raken echter allemaal aan het weversambacht. Het folionummer 5 verwijst naar de oorspronkelijke foliëring van het aparte kroniekkatern, het paginanummer tussen vierkante haken verwijst naar de later aangebrachte paginering in de convoluut.

44 Zie Caers 2015, 295-297.

45 Vgl. Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 48v en Sollerius 1719, 167.

46 Sollerius 1718, 167.

*Mechelen, so wel darne als de rijcken, ghaven ende offerden.*⁴⁷ Waarom zou De Wilde expliciet het verband hebben willen leggen tussen de ambachtsofstand van de wevers en de volders en het nieuwe schrijn? En waar haalde hij de gegevens die die bewering ondersteunen? De verwijzing naar het *stadt register*, die kan worden weggehoond als een algemeen topos om de tekst meer waarachtigheid te verschaffen, blijkt in dit geval echter naar een bruikbaar document te leiden.

In 1369 hield de stad een omhaling voor de financiering van het reliekschrijn, waarbij zes notabelen letterlijk van deur tot deur gingen om vrije bijdragen voor het dure schrijn te verzamelen. De groep van zes werd samengesteld uit de schepenbank en telde ook de twee Mechelse burgemeesters. Een klerk noteerde wie wat bijdroeg en voegde daaraan soms andere informatie toe, zoals de straat of het beroep van de gulle gever. Het resultaat is een onooglijk langwerpige schriftje, dat ondanks de weinig indrukwekkende vorm van grote waarde is voor onze kennis van de economische situatie en stadsontwikkeling van Mechelen in de tweede helft van de veertiende eeuw.⁴⁸ Op het einde van de lijst met bijdragen blijkt dat ook de zes notabelen die de hele omhaling organiseerden, uit eigen zak belangrijke sommen bijdroegen. Voor hen was er uiteraard ook prestige in het spel. Maar snijdt de bewering van Jan de Wilde dat de wevers de belangrijkste bijdrage leverden eigenlijk hout? Als we de bijdragen rangschikken per parochie blijkt op het eerste gezicht het tegendeel. Het zijn de rijke parochies in het centrum van de stad waar de gemiddelde bijdrage per gezinshoofd het hoogst ligt (Sint-Rombout 26 pond, Onze-Lieve-Vrouw 24 pond, Sint-Pieter 23 pond etc.). De parochies waar de meeste wevers woonden, met name de buiten de muren gelegen parochies Nekkerspoel en Hanswijk, laten een veel lager gemiddelde optekenen (resp. 9 pond en 8 pond). Op het eerste gezicht zijn deze gegevens in flagrante tegenspraak met de bewering van De Wilde. Het beeld is echter complexer dan uit deze cijfers kan blijken. Rijke wevers en lakenhandelaars bleven immers niet wonen in de parochies waar de eigenlijke productie gebeurde. Het weversambacht nam met zijn dekens en gezworenen deel aan het stadsbestuur, en als we de namen van deze notabele wevers confronteren met de gegevens uit de omhaling blijkt dat zij zich in 1369 in de rijkere parochies in het centrum hadden gevestigd.⁴⁹ Deze rijkere wevers en lakenhandelaars zullen niet altijd meer rechtstreeks met de productie van laken bezig zijn geweest, maar maakten hun fortuin in de internationale handel of in het speculeren met renten.

Opvallend is ook dat bij de zes notabelen die in opdracht van de stad de omhaling deden, tenminste vier in verband kunnen worden gebracht met de lakenindustrie. Zowel Rombout als Wouter Bau waren op een bepaald moment in hun politieke loopbaan deken van het lakenambacht (resp. 1372 en 1399). Hetzelfde geldt voor Jan

⁴⁷ Sollerius 1718, 167.

⁴⁸ Mechelen, Stadsarchief, Oud Archief, Deel 6 (Kerkelijke zaken), Sint-Romboutparochie, C2. Zie de inventaris door Hermans 1876, 189. Het is integraal uitgegeven door De Munck 1777, xlv-xxix ('bewijsstuk' Oo).

⁴⁹ We baseren ons voor de situering van de gulle schenkers op de lijsten van dekens en gezworenen van de ambachten uitgegeven door Joosen 1960, Joosen 1961, Joosen 1962, Joosen 1963, Vandenberghé 1979, Joosen 1980 en Joosen 1983. Uit de vergelijking van deze lijsten en de omhaling van 1370 blijkt dat een welvarende groep drapiers deelnam aan het politieke leven en gul bijdroeg aan de financiering van het nieuwe schrijn.

Rogbroec (1334, 1366, 1371). Gielis van Schelle voerde dan weer het ambt van gezwo-rene uit voor het lakenambacht (1348-1356) en behartigde dus de belangen van de wevers in de Brede Raad, een adviserend orgaan voor het stadsbestuur.⁵⁰ Ook onder de heren die apart genoemd worden omwille van hun bijdrage in de vorm van edelstenen komen we notabelen tegen die hun fortuin vergaard hadden in de lakenindustrie, zoals leden van de families Kerman en Schoonjans. Ook zij droegen aanzienlijke sommen bij. Hoewel dus De Wildes bewering dat het nieuwe schrijn vooral door de wevers werd betaald in eerste instantie wat overdreven lijkt, zou het goed kunnen dat de perceptie toch was dat het lakenambacht sterk had bijgedragen, omdat precies de tot renteniers en internationale handelaars vervelde wevers diep in hun buidels tasten. Of hij zich voor zijn bewering baseerde op het overgeleverde schriftje is onduidelijk. Zo is het totaalbedrag in het register in mottoenen gesteld, terwijl De Wilde, met het volkstalige heiligenleven, een bedrag noemt in rijnsgulden.⁵¹ Mogelijk baseerde hij zich op een andere bron, of bestond nog op het einde van de vijftiende eeuw de perceptie dat de wevers grote inspanningen hadden gedaan om het schrijn te bekostigen.

De navel van de wereld: honderdduizenden pelgrims in Mechelen

Ook met het nieuwe schrijn ging men zoals voorheen jaarlijks in processie rond de stad. Dat die processie niet voor elk jaar in de kroniek vermeld staat, is logisch, maar toch vinden we ook in de loop van de vijftiende eeuw een beschrijving terug van een processie in 1451. Dat deze processie wel in de kroniek voorkomt, heeft te maken met het uitzonderlijke karakter ervan: terwijl de Sint-Romboutprocessie normaal gezien enkel op de woensdag na Pasen en op 1 juli uitging, werd in 1451 op Allerheiligen ook een processie gehouden.

In 1450 had de paus in navolging van een traditie die door Bonifatius VIII in 1300 was ingezet, een pauselijk jubeljaar afgekondigd. In dergelijke jaren konden pelgrims uitzonderlijke aflaten verdienen als ze een bedevaart deden naar Rome.⁵² Hoewel het aanvankelijk de bedoeling lijkt te zijn geweest om de jubeljaren zo niet om de honderd, dan toch slechts om de vijftig jaar te houden, werden er vanaf 1450 meerdere georganiseerd.⁵³ De jubeljaren brachten door de welig tierende aflaathandel immers veel geld op, dat kon worden gebruikt in de strijd tegen de Turken.⁵⁴ Ook

50 De situering van de notabelen is gebaseerd op de gespreide uitgave van de dekens van de ambachten door Joosen en Vandenbergh.

51 Onze berekening van mottoenen naar rijnsgulden komt uit op ongeveer 65.604 rijnsgulden, wat vrij goed aansluit bij de 66.000 rijnsgulden die het volkstalige heiligenleven en De Wilde noemen.

52 Zie in het algemeen Dickson 1999 en specifiek voor de Nederlanden met name Caspers 2006, 76-78.

53 Caspers 2006, 75, noemt een aantal voorbeelden voor de Nederlanden, waar de traditie na een eerste Aflaat in Luik in 1390 pas echt op gang kwam vanaf het midden van de vijftiende eeuw. Na Mechelen volgden Utrecht en steden in Gelre, Overijssel en Holland.

54 Met name de opvolger van Nicolaas V, Calixtus III (paus van 1455 tot 1458) maakte van de strijd tegen de Turken een prioriteit gedurende zijn pontificaat. Daarmee ging een welwillende houding ten opzichte van aflaathandel gepaard. Zie Caspers 2006, 81-83.

waren ze niet meer strikt beperkt tot Rome: in 1390 was voor het eerst een algemene aflaat georganiseerd buiten de eeuwige stad, in Luik, maar vanaf 1450 zou de eer meerdere steden te beurt vallen. Zo ook Mechelen, dat voor de toekenning al vanaf de jaren 1430 druk diplomatiek verkeer voerde.⁵⁵ In 1451 was het dus zover. De zeven Mechelse kerken werden symbolisch gelijkgesteld met zeven kerken in Rome, en pelgrims konden in de kleine Dijlestad dezelfde aflaten verdienen als in het verre Rome.⁵⁶ De hoofdrol werd uiteraard gespeeld door de Sint-Romboutskerk, *so sinte Rombout bisschop ende martelaer, hier patroon is ende heef der stadt ghewijt, met sijnder predicatiën, bloede ende lichaeme, ende gheheilicht ghelijck sinte Peter die stadt van Romanen*.⁵⁷ Het was dan ook in de Sint-Romboutskerk dat de hertogelijke familie aan de Aflaat deelnam. De aanwezigheid van de hertog en zijn familie was cruciaal om de welwillende houding van het centrale gezag ten opzichte van de aflaat voor de pelgrims uit te stralen. Inderdaad komt de ambitie van de stad om de hertog gunstig te stemmen ook in de stadsrekeningen terug: de beste Bourgondische wijn, copieuze maaltijden en een steur – de stad spaarde kosten noch moeite om het de hertog naar de zin te maken.⁵⁸ Zelf kwam Filips de Goede maar één keer naar Mechelen, voor het officiële begin van de Aflaat. De hertog bracht met zijn hele gevolg de nacht door in Mechelen en woonde op zondag een luisterrijke mis bij in de Sint-Romboutskerk waarop op zijn uitnodiging de fine fleur van de Bourgondische elite present tekende. Zoals gezegd kwam Filips niet meer terug, maar de hertogin en hun zoon Karel de Stoute, op dit moment graaf van Charolais, zouden meerdere keren naar Mechelen komen.

De Jubelaflaat was een schot in de roos. Zelfs als we de passage in De Wildes kroniek lezen met de gebruikelijke reserve voor grote cijfers, is het toch duidelijk dat vele duizenden pelgrims hun weg vonden naar de Dijlestad om een volledige aflaat voor hun zonden te verkrijgen:

Tot desen aflate quam hertoge Philips, vrau Isabele sijn huijsvrau, allen die heeren ende vrouwen van desen landen ende van allen natien, met groter hoopen, als datmen seijde dat daer op menigen dach hondert dusent menschen waren, soe datmen die neckerspoel, ende die ghanswijck porten moeste met [balgien] onderscheiden, want volck soude daer mallekanderen ghedoot hebben.⁵⁹

⁵⁵ Bewaarde brieven (gedeeltelijk uitgegeven en samengevat in Van Doren 1859) geven een inzicht in het verweringsproces, waarbij Mechelse diplomaten op verschillende niveaus smeergeld en andere minder koosjere praktijken moesten inzetten. Eerst was de goedkeuring van de Bourgondische hertog vereist, pas dan kon een verzoek aan de paus worden ingediend. De relevante stukken zijn uitgegeven door Fredericq 1909.

⁵⁶ De pauselijke bul uit 1451 en latere verlengingen zijn uitgegeven door Fredericq 1909, resp. 124 (1451), 134-139 (1455) en 145-149 (1456). De neerslag van de bul in de kroniek in Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 62r-63r.

⁵⁷ Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 62v.

⁵⁸ Mechelen, Stadsarchief, Stadsrekeningen, 1450-1451. Er is in dit register een aparte rubriek met uitgaven voor de Aflaat (f. 165r-172v). Samen met de informatie uit volgende boekjaren bevatten deze rekeningposten een onschatbare hoeveelheid informatie over hoe een laatmiddeleeuwse stad met grootschalige evenementen als de Jubelaflaat omging. Dat gaat van prozaïsche zaken als het plaatsen van *heymelicheyden* (toiletten – f. 170r) over de publiciteit tot ver buiten Mechelen (f. 167v-169r) tot het aanbrenge van versieringen zoals de pauselijke wapens aan elke stadspoort (f. 169v) of de vervaardiging van nieuwe biechtstoelen (f. 169v).

⁵⁹ Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 63r. Dit handschrift heeft voor *balgien* de corrupte variant *bardgijen*. We hebben hier geopteerd voor de lezing *balgien* uit hs. Mechelen, Stadsarchief, hs. EEVI 1, f. 62r. Waarschijnlijk wordt immers bedoeld dat men met balustrades (*balgien*, MNW s.v. *baelge*) en niet met schepen (*bardgijen*, MNW s.v. *baerdse*) de in- en uitstroom van pelgrims scheidde zodat ze elkaar niet vertrappelden. Volgens de stadsrekeningen werd zelfs ene Pe-

Uiteraard werd de Aflaat, die een aantal maanden duurde, gepast afgesloten met een processie met de relieken van Sint Rombout, die zoals gezegd uitzonderlijk niet na Pasen, maar met Allerheiligen uitging. Opmerkelijk is dat De Wilde in zijn beschrijving van de grote Jubelaflaat en de afsluitende processie niet verbergt dat de aflaahtandel in Mechelen veel geld in het laatje bracht:

Op alderheijligen dach als desen aflaat uutghinc, soo ghinc men een generael processie metten heijligen sacramente ende met sinte Rombouts casse ter eerweerdicheijt der gratien daer menich M menschen waren, ende menich devoot ghebedt ghedaen waert, waer doer dat mechelen groete welvaert coemen is, sonder dat met desen offer alle die VII kercken verneut ende vermeerderd ende verciert sijn, ende dat die porters oeck profijt hadden, alsoe dat die heel stadt hier nae seer grootelijck ghewasschen is.

Wat te denken van deze beschrijving? Mogelijk gebruikte Jan de Wilde ook voor deze passage archiefstukken.⁶⁰ Het Stadsarchief en het Aartsbisschoppelijk Archief in Mechelen bewaren stukken die als basis kunnen hebben gediend voor het beeld dat De Wilde schetst. Daaruit blijkt zoals gezegd dat de stad zich zeer sterk heeft ingezet om via diplomatieke wegen de Aflaat naar Mechelen te halen, maar ook dat ze er nadien beter van werd.⁶¹ Hoewel de directe opbrengst van de aflaahtandel voor de helft (en later voor twee derde⁶²) naar Rome vloeide, en voor de andere helft moest worden aangewend voor de bouw en verfraaiing van kerken en kapellen, bracht de aanwezigheid van vele duizenden pelgrims in Mechelen natuurlijk ook indirect geld op. Het stadsbestuur was zo slim geweest om precies voor deze gelegenheid de accijnzen op dagelijkse producten zoals bier, wijn en brood te verhogen, en we zien dan ook een piek in de accijnsinkomsten in het jaar van de Aflaat.⁶³ In het geval van de broodaccijnzen laat zich nauwelijks een verschil optekenen, maar de inkomsten uit bier en wijn laten met respectieve toenames van ongeveer 50 en 100 procent zien dat de consumptie in het Aflaatjaar aanzienlijk steeg.

In het stadsbeeld zien we pas na 1451 de ware gevolgen van de Aflaat. In 1452 werd het tot dan zilveren schrijn van Sint Rombout verguld, en werd de eerste steen gelegd van de al te ambitieuze toren van de Sint-Romboutskerk, die tot op vandaag onafgewerkt blijft. Ook het koor van diezelfde kerk dateert uit deze periode en werd gefinancierd met geld van de aflaahtandel. Aangezien de Sint-Romboutstoren niet alleen

ter van den Briel aangeduid *omme te beweegene de waghene ende de kerren die bynnen der stad wesen wouden* – om het verkeer te regelen. Zie Mechelen, Stadsarchief, Stadsrekeningen, 1450-1451, f. 170r.

⁶⁰ Zo blijkt inderdaad uit de stadsrekeningen dat er een uitzonderlijke processie uitging op Allerheiligen. De schutters worden betaald om het schrijn van Sint-Rombout te dragen: Mechelen, Stadsarchief, Stadsrekeningen, 1450-1451, f. 163r.

⁶¹ Fredericq 1909 gaf rekeningposten uit de stadsrekeningen uit waaruit blijkt dat de stad kosten noch moeite spaarde. Alleen al in het jaar 1451 komen de kosten voor de Aflaat op een ontzagwekkende 972 pond (Mechelen, Stadsrekeningen, 1450-1451, f. 172r), meer dan 10% van het totale stadsbudget voor dit boekjaar. Eveneens echter zijn stukken bewaard die de getuigen van de grote opbrengst van de aflaahtandel, bijvoorbeeld de rekening van de Sint-Janskerk (Fredericq 1909, 43-50) waar enkel tijdens het jaar 1451 meer dan 538 pond groten werd geïnd. Het resultaat van de begroting voor 1450-1451 was overigens positief.

⁶² Zie de bul van paus Calixtus III uit 1456, bij Fredericq 1909, 141-143, en vgl. Caspers 2006, 82.

⁶³ Gebaseerd op gegevens uit de ontvangstcategorie van de Mechelse stadsrekeningen. Zie Mechelen, Stadsarchief, Stadsrekeningen, 1448-1449 tot 1459-1460.

een kerktoren was, maar ook fungeerde als belfort, diende het aflatgeld toch ook de zaak van het stedelijk prestige, en kan de toren worden beschouwd als het versteende bewijs van de verstrengeling van de devotie tot Sint Rombout en de stedelijke identiteit.⁶⁴ Maar ook in de andere parochiekerken zien we in de tweede helft van de vijftiende eeuw grootse werken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de stad na het succes van de Aflaat van 1451 pleitte voor een hernieuwing van het pauselijk privilege in de volgende jaren. Een echo daarvan vinden we in de beschrijving van De Wilde, die onomwonden noteert dat een verlenging nodig was om de onafgewerkte verbouwingen van de Mechelse kerken te kunnen voortzetten:

Int iaer MCCCCLVI als die Paus Nicolaus ghestorven was, ende calistus die derde Paus was, wanter veel nieuwe metserijen ende structuren begost waren, in allen die VII kercken, ende ander capellen van mechelen ende nu bleven liggende, hier om die te volmaken, soe waert vanden stadt van mechelen aen den Paus ghesonden meester Jan de leu doctor inden weerlijcken rechten, ende pensionarius vander stadt, die vercreech weder den groten aflat, op die maniere als hier te voeren was.⁶⁵

Spijtig genoeg, zucht ook De Wilde, trok de aflat elk jaar minder pelgrims: *tot deser gratien quam veel volcx van alderhande natien maer niet soe veel als int eijste*.⁶⁶ Er lijkt zich in de decennia na 1451 een soort 'aflatmoetheid' te hebben voorgedaan bij de pelgrims. Ondertussen werd ook de kritiek op de woekerende aflathandel steeds luider hoorbaar.⁶⁷ Voeg daarbij het feit dat de paus zeker na de val van Constantinopel steeds meer aflatprivileges toekende aan andere steden dan Rome (en zich ook een groter deel van de inkomsten toe-eigende), en de neergang van de Mechelse aflatopbrengsten laat zich voorspellen.⁶⁸

Vruchtbare grond: Romboutdevotie op het einde van de vijftiende eeuw

Hierboven bleek voldoende hoe Jan de Wilde te werk ging om de Mechelse patroonheilige in zijn stadskroniek een veel grotere rol toe te bedelen dan in de Brabantse historiografie het geval was. Door te putten uit het heiligenleven van Sint Rombout en waarschijnlijk ook door consultatie van archiefmateriaal, slaagde hij erin om de heilige in de geschiedenis van de stad Mechelen een prominente rol toe te bedelen, aanvankelijk als actief handelend personage, later in de vorm van zijn relieken en de devotie die rond de figuur ontstond. Hoewel de werkwijze van de Mechelaar aandacht heeft gekregen, is misschien nog niet helemaal duidelijk welke drijfveren Jan de Wilde had om Sint Rombout in zijn stadskroniek te betrekken. Het is op het eerste

64 Zie bijvoorbeeld Van Uytven 1998, Stabel 2000 of Van Bruaene 2008. Specifiek over de Mechelse casus handelen bijvoorbeeld Installé 1997, 23-24 en Van Bets e.a. 2001, 5-6. Verhelderend over de dubbele functie van kerktoren en belfort is Heirman 2003, 218-224.

65 Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 63v.

66 Brussel, KBR, hs. 13.733, f. 63v.

67 Caspers 2006, 75. Over de groeiende kritiek met name 76-81; vgl. ook Fredericq 1909, 11-12.

68 Caspers 2006, 81-83 en over de gretigheid van paus Calixtus III Fredericq 1909, 141-143.

gezicht natuurlijk niet verrassend dat de patroonheilige van de stad in een Mechelse kroniek veel meer aandacht krijgt dan in de Brabantse historiografie, maar bij nader inzicht blijkt de kroniek te passen in een opmerkelijke hausse in de stedelijke devotie tot Sint Rombout die op het einde van de vijftiende eeuw plaatsgreep.

De jaarlijkse Sint-Romboutsprocessie, die volgens de legende sinds de vroege veertiende eeuw uitging, bleef een steeds wederkerend moment van devotie tot de stadspatroon. Na de succesvolle aflatcampagne van 1451 en de herhalingen in de daaropvolgende decennia, zien we echter hoe de Mechelse geestelijkheid pogingen ondernam om de Romboutdevotie blijvend aan te wakkeren. In 1479 werd het reliekschrijn van de patroonheilige in het publiek geopend, en kon een massa toegestroomde gelovigen zich vergapen aan het gat in Rombouts schedel, die ook na zo vele eeuwen een duidelijk bewijs leverde van zijn marteldood. Het is interessant dat het verzoek aan de bisschop van Kamerijk om de kist te mogen (en komen) openen niet alleen kwam van het Sint-Romboutskapittel, maar ook van het stadsbestuur. In hun brief geven de kanunniken en de magistraat aan dat, omdat de kist sinds mensenheugenis niet meer geopend was, de gelovigen aan de inhoud begonnen te twijfelen. Een openbare vertoning van de relieken diende dus kennelijk vooral om de devotie onder de gelovigen weer aan te zwengelen.⁶⁹ Wie minder devoot geïnspireerd is kan in de betrokkenheid van het stadsbestuur ook meer wereldse motieven herkennen: pelgrimage bracht een niet onaardige duit in de stadskas, en men had er dus alle belang bij de cultus van Sint Rombout ook buiten de stadsmuren te verspreiden.

Uit een voortzetting van de Mechelse stadskroniek, die met een beschrijving van de periode 1477-1510 een vervolg biedt op de tekst van Jan de Wilde, blijkt echter dat de opening van het schrijn niet enkel *menich mensch* naar Mechelen lokte, maar ook in hogere kringen aandacht genoot. Margaretha van York, weduwe van Karel de Stoute en vrouwe van Mechelen, woonde de plechtigheid bij samen met haar stiefdochter Maria van Bourgondië, die na haar vaders dood regeerde over de Bourgondische erflanden.⁷⁰ Dat de voortzetter in hun kielzog gemakshalve *alle dander heeren* vermeldt vóór de Mechelse geestelijkheid en de schepenbank, wijst erop dat hij er toch belang aan hechtte dat het adellijke gevolg van de prinselijke dames bij de opening van het schrijn aanwezig was. Ook voor eerdere jaren wordt uit de bronnen duidelijk dat de Bourgondische elite die zich in Mechelen vestigde in het spoor van de centrale instellingen (1473-1477) en het hof van Margaretha van York (1477-1503) deelnam in de devotie tot de stedelijke patroonheilige.⁷¹ Vele van deze ingeweken intellectuelen

69 De Munck 1777, 246-247. Als stimulans verbond de bisschop een aflat van veertig dagen aan de vertoning van de relieken.

70 Mechelen, Stadsarchief, hs. EE VI 1, f. 69*3r (de asterisk duidt op het derde ingevoegde blaadje na folio 69, vgl. Caers 2015 of 2016b). Het is interessant dat Maria in de voortzetting expliciet wordt genoemd als vrouw van Maximiliaan. Mechelen schaarde zich in de opstand tegen het regentschap van Maximiliaan (1482-1494) aan de kant van de aartshertog in tegenstelling tot opstandige steden zoals Gent, Brugge en Brussel.

71 Wellens 2013 doorzocht de stadsrekeningen en noteerde daaruit wijnpresenten aan mensen die de processie bijwoonden. Zij ziet een toename in de aanwezigheid van Bourgondische notabelen vanaf 1470 (p. 74). De aanwezigheid van leden van het Parlement tussen 1474 en 1477 is op zich geen verrassing, maar ook na de opheffing van de centrale instellingen wordt aan Bourgondische notabelen wijn aangeboden (p. 75-76). Over de hofcultuur in het algemeen handelt Eichberger 2005. Zie voor de centrale instellingen bijvoorbeeld Maes 2009.

– vaak diplomaten of advocaten – frequenteerden zowel het hof als kringen van de stedelijke elite. Blijkbaar was deelname aan de stedelijke devotie tot Sint Rombout voor ingeweken elites een manier om zich een plaats te verwerven in het fragiele socio-politieke evenwicht van de stad, dat het resultaat was van eeuwen van verschuivende machtsverhoudingen.⁷²

De reeks schilderijtjes (1480–1520) die in vijftientig afleveringen het leven en de mirakelen van Sint-Rombout toont, vormt een goed voorbeeld van hoe zowel oude stedelijke elites als ingeweken Bourgondische notabelen investeerden in de Romboutcultus en zich er actief mee gingen associëren. Hoewel het initiatief voor de reeks uitging van het kapittel, werd elke aflevering gesponsord door gulle bijdragen van notabelen, die hun wapenschild op de paneeltjes lieten aanbrengen of zichzelf in devote houding lieten portretteren.⁷³ Zowel voor de oude Mechelse families als voor de nieuw toegekomen Bourgondische elite van diplomaten, hovelingen en juristen was dit een uitgelezen manier om hun devotie tot de stadspatroon openlijk tentoon te spreiden – de paneeltjes werden immers permanent tentoongesteld in de Sint-Romboutskapel – en zich zo nadrukkelijk in verband te brengen met de stedelijke identiteit.⁷⁴

Elk paneeltje is voorzien van vier regels tekst, die verwant is aan het volkstalige heiligenleven, waardoor ook deze tekst lijkt te passen in de reeks initiatieven van het kapittel om de Romboutdevotie op het einde van de vijftiende eeuw aan te wakkeren. Mogelijk werd de volkstalige vertaling van het heiligenleven gemaakt in de marge van de voorbereidingen voor de openbare vertoning van Rombouts relieken.⁷⁵ Er zijn aanwijzingen dat (stukken van) het volkstalige heiligenleven op borden waren aangebracht bij de plechtige vertoning van Rombouts relieken, om de pelgrims het leven en lijden van de patroonheilige diets te maken.⁷⁶ Een dergelijk gebruik van stukken tekst komt goed overeen met de vierregelige opschriften op de reeks paneeltjes. Zoals hierboven bleek, schonk het volkstalige heiligenleven ook ruim aandacht aan ‘re-centere’ mirakelen van Sint Rombout waarin de stad Mechelen een grote rol speelde. Het is zeer goed mogelijk dat de uitbreiding van de reeks mirakelen met deze en andere episoden deel uitmaakte van de ambitie van het kapittel om de cultus nieuw leven in te blazen. Twee paneeltjes verbeelden immers het beleg door de hertog van Brabant en Jan Berthout, precies op het moment dat de processie met het reliekschrijn van Sint Rombout uit een stadspoort stapt, terwijl op de voorgrond het Mechelse leger een uitval doet op de belegeraars. Hoewel we over de motieven achter zowel de paneeltjes als de verschillende versies van het heiligenleven van Sint Rombout tot op zekere hoogte in het duister tasten, vormen ze een opmerkelijke parallel met de beschrijving van Jan de Wilde, die de enige contemporaine bron is die een as-

⁷² Zie bijvoorbeeld Prevenier in Eichberger 2005.

⁷³ Zie Périer d'Ieteren 1976 en de daar vermelde literatuur.

⁷⁴ Verhoeven 2014 toont hoe deze elite zich via een actief mecenaat wilde associëren met de Romboutcultus.

⁷⁵ Zie onder andere Périer d'Ieteren 1976 en Verbeemen 1954, 45–55.

⁷⁶ De Munck 1777, 248. De Munck beschikte naar eigen zeggen over een handschrift met het heiligenleven dat dateert uit circa 1500. Waarschijnlijk vergelijkbaar zijn de opschriften op de reeks paneeltjes van Rombouts leven, vgl. Périer d'Ieteren 1976 met Sollerius 1718, 154–168.

sociatie van Sint Rombout met het conflict van 1303 maakt.⁷⁷ Het is onmogelijk te achterhalen hoe de onderlinge invloeden verliepen. Nuttiger is om vast te stellen dat kennelijk op het einde van de vijftiende eeuw de devotie tot de stadspatroon in verschillende media ruim aandacht kreeg. De kroniek van Jan de Wilde kan op die manier worden gezien als een neerslag van de nieuwe interpretatie van Rombouts leven en lijden die op het einde van de vijftiende eeuw opgang maakte, en waarin de stadspatroon veel nadrukkelijker, en al van in het begin van de veertiende eeuw, in verband werd gebracht met de stedelijke identiteit.

Conclusie

In een kroniek van de stad die de Mechelse geschiedenis actief losweekte van de Brabantse geschiedschrijving was behoefte aan elementen die een belichaming konden vormen van de Mechelse stedelijke identiteit. Het lijkt erop dat de passages over Sint Rombout die rol hebben vervuld. Door de integratie van zijn heiligenleven in de kroniek wordt hij nog nadrukkelijker als alternatieve stichter van de stad voorgesteld. Het was immers Rombout die met de stichting van zijn abdij aan de basis lag van de uitbreiding van de stad op de rechteroever van de Dijle, waar uiteindelijk het politieke en economische zwaartepunt van Mechelen zou gaan liggen. Na Rombouts marteldood is zijn rol in de kroniek echter niet uitgespeeld. Zijn interventie in het cruciale conflict van 1303 – Mechelen krijgt stadsrechten en verwerft de zo belangrijke stapels op graan, vis en haver – zorgt voor de definitieve verstrengeling van zijn figuur met de stedelijke identiteit. In de vijftiende eeuw zien we dan de neerslag daarvan in de groeiende devotie tot de stadspatroon en in de bouw van een toren die, als belfort annex kerktoren, het beste bewijs is van de vereenzelviging van Mechelen met de patroonheilige. Na het afnemende succes van de aflaathandel en de daarmee gepaard gaande neergang van de Romboutcultus ondernemen verschillende actoren in de Dijlestad initiatieven om de devotie tot de stadspatroon weer aan te zwengelen. Hoe de verschillende aspecten van de cultus – de paneeltjes, het heiligenleven, de opening van het schrijn etc. – op elkaar ingrijpen is moeilijk te achterhalen. Wel is duidelijk dat de nadrukkelijke rol van Sint Rombout zelf en de cultus rond zijn relieken in de Mechelse kroniek van Jan de Wilde goed past in de historische context van de late vijftiende eeuw. Zijn tekst is daarmee te beschouwen als een neerslag van de verstrengeling van de hernieuwde Romboutdevotie met de stedelijke identiteit, en als een poging om de volksdevotionele lezing van Rombouts mirakelen te verzoenen met wat de auteur aantrof in zijn Brabantse historiografische bronnen.

77 De betreffende paneeltjes zijn als afbeelding opgenomen bij Verhoeven 2014.

Summary

In a Mechelen urban chronicle written around 1500 by Mechelen citizen Jan de Wilde, much attention is devoted to the city's patron, Saint Rumbold. The author based his chronicle mainly on Brabantine historiography, but added passages on Rumbold from various sources. Among these are not only an older *vita* describing Rumbold's life and miracles, but possibly also archival sources which are still kept in the city archives today. The article shows that Jan de Wilde was true to his sources, but at the same time consciously increased the importance of Rumbold in his narrative. His version of Mechelen's history, infused with Rumbold's *vita*, fits within a broader context of intensified devotion towards the city patron in the late fifteenth century that increasingly associated the Saint with the city's urban identity.

Adres van de auteurs:

Bram Caers

Universiteit Antwerpen

Instituut voor de Studie van de Letterkunde in de Nederlanden

Prinsstraat 13, S.D. 214

B-2000 Antwerpen

bram.caers@uantwerpen.be

Pieter Verhoeven

Universiteit Antwerpen

Centrum voor Stadsgeschiedenis

Prinsstraat 13, S.D. 214

B-2000 Antwerpen

pieter.verhoeven@rwo.vlaanderen.be

Bibliografie

Alen, An e.a., *Het ongeschreven Mechelen. Archeologisch onderzoek op de Grote Markt en de Veemarkt 2001-2003*. Mechelen: Stedelijke Musea Mechelen, 2003.

Brown, Andrew, *Civil ceremony and religion in medieval Bruges c. 1300-1520*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Caers, Bram, 'Die cronike van die scoone ende heerlijke stadt van Mechelen', in: Jeroen Deploige (red.), *The narrative sources from the medieval Low Countries. De verhalende bronnen uit de middeleeuwse Nederlanden*. Brussel: Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 2009-, ID 2148 (2011). www.narrative-sources.be.

Caers, Bram, 'Nicolaas Steylaert, Cronijke van Mechelen', in: J. Deploige (red.), *The narrative sources from the medieval Low Countries. De verhalende bronnen uit de middeleeuwse Nederlanden*. Brussel: Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 2009-, ID 2149 (2011). www.narrative-sources.be.

Caers, Bram, 'A message in silence. Conflicting chronicle reports on a Mechelen craftguild uprising in 1467', in: Jean-Marie Cauchies & Robert Stein (red.), *Culture historique: la cour, les pays, les villes dans*

- les anciens Pays-Bas (XIVe-XVIe siècles)*. Turnhout: Brepols, 2014 (Publications du Centre Européen d'Études Bourguignonnes 54), 109-124.
- Caers, Bram, *Vertekend verleden. Geschiedenis herschrijven in vroegmodern Mechelen (1500-1650)*. Ongepubliceerd proefschrift Universiteit Antwerpen; Antwerpen, 2015.
- Caers, Bram (2016a), *Vertekend verleden. Geschiedenis herschrijven in vroegmodern Mechelen (1500-1650)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2016 (ter perse).
- Caers, Bram (2016b), 'Layered text formation in urban chronicles: the case of an early modern manuscript from Mechelen', in: *Queeste* 23:2 (2016) (ter perse).
- Caspers, Charles M.A., 'Indulgences in the Low Countries', in: Robert N. Swanson (red.), *Promissory notes on the treasury of merits. Indulgences in late medieval Europe*. Leiden: Brill, 2006, 65-99.
- David, Jan-Baptist, *Geschiedenis van de stad en de heerlijkheid van Mechelen*. Leuven: Vanlinthout, 1854.
- De Laet, Marc, 'Mechelen versus Antwerpen. De strijd om het bezit en het behoud van de stapels voor vis, zout en haver (1233-1467)', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 90:1 (1986), 57-91.
- De Munck, Iozef Jacob, *Gedenck-schriften dienende tot ophelderinge van het leven, lyden, wonderheden, ende duysent-iaerige eer-bewysing van den heyligen bisschop ende martelaer Rumoldus, apostel ende patroon van Mechelen*. Mechelen: J.F. Van der Elst, 1777. Gebruikt exemplaar: Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, 2073 D 14. Ook beschikbaar via Google Books.
- De Smedt, P., 'De geografische determinanten', in: Raymond Van Uytven (red.), *De geschiedenis van Mechelen. Van heerlijkheid tot stadsgewest*. Tiel: Lannoo, 1991, 23-25.
- De Waele, Olivier, 'Aspects économiques de la procession, de la "franche fête" et de la foire', in: Jean Dumoulin & Jacques Pycke (red.), *La Grande Procession de Tournai (1090-1992). Une réalité religieuse, urbaine, diocésaine, sociale, économique et artistique*. Doornik/Louvain-La-Neuve: Cathédrale Notre Dame/Université Catholique de Louvain, 1992.
- Dickson, Gary, 'The crowd at the feet of Pope Boniface VIII: pilgrimage, crusade and the first Roman Jubilee (1300)', in: *Journal of Medieval History* 25:4 (1999), 279-307.
- Dumolyn, Jan & Jelle Haemers, 'Patterns of urban rebellion in medieval Flanders', in: *Journal of Medieval History* 31 (2005), 369-393.
- Eichberger, Dagmar (red.), *Dames met klasse. Margareta van York, Margareta van Oostenrijk*. Leuven: Davidsfonds, 2005.
- Frédéricq, Paul, *Rekeningen en andere stukken van den pauselijken afluathandel te Mechelen in 't midden der 15de eeuw (1443-1472)*. Brussel: Hayez, 1909.
- Heirman, Michiel, *Vlaamse belforten, werelderfgoed*. Leuven: Davidsfonds, 2003.
- Hermans, Victor, *Inventaire des archives de la ville de Malines: Affaires civiles et ecclésiastiques*. Mechelen: E.-F. Van Velsen, 1876.
- Installé, Henri, 'De Sint-Romboutskerk', in: Henri Installé e.a. (red.), *Historische Stedenatlas van België. Mechelen II*. Verschenen als deel van de *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 100:2 ([1996], 1997), 7-24.
- Joosen, Henry, 'Dekens en gezworenen van de Mechelse ambachten. Aanvullende lijsten', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 64 (1960), 54-107.
- Joosen, Henry, 'Dekens en gezworenen van de Mechelse ambachten. Aanvullende lijsten', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 65 (1961), 145-187.
- Joosen, Henry, 'Dekens en gezworenen van de Mechelse ambachten. Aanvullende lijsten', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 66 (1962), 177-237.
- Joosen, Henry, 'Dekens en gezworenen van de Mechelse ambachten. Aanvullende lijsten', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 67 (1963), 157-202.
- Joosen, Henry, 'Dekens en gezworenen van de Mechelse ambachten. Aanvullende lijsten', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 84 (1980), 197-210.
- Joosen, Henry, 'Dekens en gezworenen van de Mechelse ambachten. Aanvullende lijsten', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 87 (1983), 149-175.

- Laenen, Joseph, *Histoire de l'église métropolitaine de Saint-Rombaut à Malines*. Mechelen: Godinne, 1919.
- Laenen, Joseph, *Geschiedenis van Mechelen tot op het einde der Middeleeuwen*. Mechelen: Godinne, 1926.
- Le Clercq, Leopold, 'Sinte Rombouts legende (z.p., Thomas Vander Noot, z.j.)', in: *De Gulden Passer* (nieuwe reeks) 23 (1945), 127-147.
- Le Clercq, Leopold, 'Legende des H. martelaers Sinte Rombouts (Brussel, Kon. Bibliotheek, hs. 15141)', in: *De Gulden Passer* (nieuwe reeks) 25 (1947), 286-291.
- Löther, Andrea, *Prozessionen in spätmittelalterlichen Städten. Politische Partizipation, obrigkeitliche Inszenierung, städtische Einheit*. Keulen/Weimar/Wenen: Böhlau, 1999.
- Maes, Louis Theo, *Het Parlement en de Grote Raad van Mechelen 1473-1797*. Antwerpen/Rotterdam: C. de Vries-Brouwers, 2009.
- Marnef, Guido, *Het calvinistisch bewind te Mechelen 1580-1585*. Kortrijk-Heule: UGA, 1987.
- Peeters, Jean-Paul, 'De productiestructuur van de Mechelse lakennijverheid en de ambachten van wevers en volders van 1270 tot 1430', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 88:1 (1984), 93-159.
- Périer d'Ieteren, Catheline, 'Précisions iconographiques et historiques sur le série de la Légende de Saint Rombaut', in: A. Monballieu e.a. (red.), *Studia Mechlinsiensia. Bijdragen aangeboden aan Dr. Henry Joosen ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag*. Mechelen: Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 1976, 113-132.
- Prevenier, Walter, 'Een kosmopolitische biotoop voor elites en non-conformisten', in: Dagmar Eichberger e.a., *Dames met klasse*. Leuven: Davidsfonds, 2005, 31-42.
- Sollerius, Joannes Baptista, *Acta S. Rumoldi episcopi et martyris apostoli et patroni Mechlinsiensium*. Antwerpen: Jacobus du Moulin, 1718. Gebruikt exemplaar: Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, 1057 C1. Ook beschikbaar via Google Books.
- Stabel, Peter, 'The market-place and civic identity in late medieval Flanders', in: Marc Boone e.a. (red.), *Shaping urban identity in late medieval Europe = L'apparition d'une identité urbaine dans l'Europe du bas moyen âge*. Leuven: Garant, 2000, 43-63.
- Stein, Robert, *Politiek en historiografie. Het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw*. Leuven: Peeters, 1994.
- Tigelaar, Jaap, *Brabants historie ontvouwd. "Die alder excellenste cronyke van Brabant" en het Brabantse geschiedbeeld anno 1500*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2006.
- Van Autenboer, Eugène, 'Het godsdienstig leven onder de hoede van Sint-Romboutskapittel', in: Raymond Van Uytven (red.), *De Geschiedenis van Mechelen van heerlijkheid tot stadsgewest*. Tiel: Lannoo, 1991, 67-70.
- Van Autenboer, Eugène, *Volksfeesten en rederijkers te Mechelen (1400-1600)*. Gent: Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 1962.
- Van Bets, Karel e.a., *Sint-Romboutskathedraal Mechelen*. Regensburg: Schnell & Steiner, 2001.
- Van Bruaene, Anne-Laure, 'L'écriture de la mémoire urbaine en Flandre et en Brabant (XIVe-XVIe siècles)', in: Elisabeth Crouzet-Pavan & Elodie Lecuppre-Desjardin (red.), *Villes de Flandre et d'Italie (13e-16e siècles). Les enseignements d'une comparaison*. Turnhout: Brepols, 2008, 149-164.
- Van Caster, G., 'Festivités en l'honneur de saint Rumold', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 13 (1903), 221-366.
- Van Doren, Pierre-Joseph, *Inventaire des archives de la ville de Malines: Lettres missives*. Mechelen: E.-F. Van Velsen, 1859.
- Van Lith-Droogleever Fortuijn, Anne Marie e.a. (ed.), *Kroniek van Peter van Os. Geschiedenis van 's-Hertogenbosch en Brabant van Adam tot 1523*. Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 1997.
- Van Mingroot, Erik, 'Mechelen tussen Luik en Kamerijk', in: Raymond Van Uytven (red.), *De Geschiedenis van Mechelen van heerlijkheid tot stadsgewest*. Tiel: Lannoo, 1991, 33-38.
- Van Uytven, Raymond, 'De Mechelse burgers tegenover hun politieke meesters', in: Raymond Van Uytven (red.), *De Geschiedenis van Mechelen van heerlijkheid tot stadsgewest*. Tiel: Lannoo, 1991, 58-66.
- Van Uytven, Raymond, m.m.v. Marc De Laet, 'Het sociaal-economische leven', in: Raymond Van

- Uytven (red.), *De Geschiedenis van Mechelen van heerlijkheid tot stadsgewest*. Tiel: Lannoo, 1991, 41-57.
- Van Uytven, Raymond, 'Flämische befriedete und südniederländische städtische Bauwerke im Mittelalter: Symbol und Mythos', in: Alfred Haverkamp (red.), *Information, Kommunikation und Selbstdarstellung in mittelalterlichen Gemeinden*. München: Historisches Kolleg, 1998 (Schriften des historischen Kollegs. Kolloquien 50), 125-159.
- Vandenbergh, Stefan, 'Dekens en gezworenen van de Mechelse ambachten. Aanvullende lijsten', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 83 (1979), 115-132.
- Verbeemen, Jos, *De vroegste geschiedenis van Mechelen*, Antwerpen: Provincie Antwerpen, 1954.
- Verhoeven, Pieter, 'Repertoires of involvement and distinction. Elite identity in Mechelen ca. 1500', in: V. Soen e.a. (red.), *L'identité au pluriel. Jeux et enjeux des appartenances autour des anciens Pays-Bas XIVe-XVIIIe siècles / Identity and Identities. Belonging at stake in the Low Countries 14th-18th centuries*. Villeneuve d'Ascq: Université Charles-de-Gaulle - Lille 3, 2014 (Revue du Nord. Hors série, Collection Histoire 30), 165-178.
- Wellens, Evelyne, 'Wijnpresenten bij de processie in de Mechelse stadsrekeningen uit de tweede helft van de vijftiende eeuw', in: Frank Willaert & Bram Caers (red.), *Ván pipers, presenten en prelaten II. Laatmiddeleeuwse processiecultuur in Mechelse stadsrekeningen*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen, 2013 (Bundeling studentenpapers in het kader van het mastervak Nederlandse letterkunde: Middeleeuwen), 61-78.
- Willems, Jan Frans & Bormans, Jan Hendrik, *Les gestes des ducs de Brabant = De Brabantsche yeesten, of: Rymkronyk van Brabant*. Brussel: Hayez, 1839-1869. Ook beschikbaar op www.dbnl.org.

Inhoud/Contents

BRAM CAERS & PIETER VERHOEVEN	Sint Rombout in een Mechelse stadskroniek <i>Laatvijftiende-eeuwse devotie geprojecteerd op het verleden</i>	I
WOUTER HAVERALS	Heraldisch vakmanschap in <i>De Grimbergse oorlog</i>	22
SIMON SMITH	Moest Miraudijs wijken voor Moriaen? <i>Over de inpassing van Die Riddere metter Mouwen in de Lancelotcompilatie</i>	37
JANET VAN DER MEULEN	Naar aanleiding van .../Apropos of ... Zedeloze dwaasheden in beeld. Over de handschriften van de Franse <i>Cassamus</i> Images, Texts, and Marginalia in a “Vows of the Peacock” Manuscript (New York, Pierpont Morgan Library MS G24) DOMENIC LEO	52
LIANNE VAN BEEK	Lijden was best <i>Een bovenaardse vrouw. Zes eeuwen verering van Lidiina van Schiedam</i> CHARLES CASPERS	54